

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به روایت تصویر

موسی فقیه‌حقانی

فکر انجام کودتا و دخالت نظامی در ایران از ابتدای آغاز نهضت ملی شدن صنعت نفت در نزد برخی از جناح‌های حاکم بر انگلستان وجود داشت. اما انسجام نیروهای طرفدار ملی شدن صنعت نفت و عدم آماده بودن شرایط بین‌المللی از جمله مخالفت‌های اولیه دولت آمریکا با اقدام نظامی در ایران باعث شد که این امر با تأخیر صورت بگیرد.

انگلستان با فعال نمودن شبکه‌های جاسوسی خود از سوی تلاش کرد که انسجام و وحدت نیروهای داخلی را به تضاد و دشمنی و تفرقه تبدیل نماید و از سوی دیگر سعی نمود که دولت آمریکا را نسبت به انجام کودتا در ایران متقاعد نماید. دولت آمریکا که در اصل برای به دست آوردن سهمی در نفت ایران از جبهه ملی و دکتر مصدق حمایت می‌کرد با دست یافتن به توافقاتی با انگلستان در این زمینه و نیز رسیدن به برتری نظامی نسبت به شوروی که به عنوان عاملی بازدارنده در ایران عمل می‌کرد دست از حمایت از دولت دکتر مصدق برداشت و نماینده آن کشور در جلسه شورای امنیت سازمان ملل صراحتاً اعلام داشت که نفت ایران یک موضوع بین‌المللی است و به همین دلیل قدرت‌های جهانی می‌توانند در مسائل مربوط به نفت ایران دخالت نمایند. این چرخش مهم در سیاست خارجی آمریکا که برخلاف تصور رایج از دوره زمامداری ترومن شروع شد و در دوره ریاست جمهوری آیزنهاور به اوج خود رسید از دید نخست‌وزیر ایران مخفی ماند. چرخش سیاسی آمریکا به نفع انگلستان باعث شد همکاری اطلاعاتی این دو کشور نیز در زمینه انجام کودتا در ایران آغاز شود.

طرح کودتا از سوی آمریکایی‌ها عملیات «تی.پی. آژاکس» نام گرفت و کرمیت روزولت به منظور اجرای کودتا عازم ایران شد. انگلیسی‌ها نیز کریستوفر وودهاوس مسئول بخش ایران اینتلیجنس سرویس را در رأس عملیاتی قرار دادند که از سوی آنها «عملیات چکمه» نامگذاری شده بود. در کنار شبکه‌های بومی و علنی

جاسوسی انگلستان و آمریکا در ایران، شبکه کاملاً مخفی دیگری با محوریت شاپور ریپورتر - اسدالله علم نیز در ایران فعال بود که وظیفه رهبری عملیات کودتا و ایجاد ارتباط بین سازمان سیا و اینتلجنس سرویس را برعهده داشت. شاپور ریپورتر فرزند اردشیرجی چهره مرموز تاریخ معاصر ایران بود. پدر و پسر هر دو وابسته به شبکه اطلاعاتی انگلستان بوده و در عین حال در خدمت شبکه اطلاعاتی مستقلی تحت رهبری لرد روچیلد از شخصیت‌های پرنفوذ صهیونیست قرار داشتند. لرد روچیلد دارای موقعیت ویژه‌ای در اینتلجنس سرویس و سازمان سیا بوده و از عوامل اصلی وحدت عملیاتی سرویس‌های جاسوسی آمریکا و انگلستان در ایران محسوب می‌شد. نام این عملیات مشترک که با نظارت و رهبری شاپور ریپورتر اداره می‌شد «عملیات پدآمن» بود. این عملیات دارای دو محور عمده بود: عملیات نفوذی - سیاسی و عملیات تبلیغی - فرهنگی. عوامل شبکه پدآمن موفق شدند در رأس حزب توده نفوذ نمایند، جریانات سیاسی دیگر نظیر حزب زحمتکشان جبهه ملی، نیروی سوم، حزب ایران و پان‌ایرانیست‌ها نیز از نفوذ عوامل این شبکه مصون نماندند و بعضاً زمینه‌های موفقیت عملیات شبکه را فراهم نمودند. بارزترین نمونه به کار گرفته شدن این جریانات به نفع منافع بیگانگان در آشوب ۲۳ تیر ۱۳۳۰ بود که در آستانه ورود هریمن نماینده مخصوص ترومن رئیس‌جمهور آمریکا به ایران رخ داد. در آن روز حزب توده به تحریک عوامل شبکه پدآمن تظاهرات وسیعی را علیه ورود هریمن به ایران ترتیب دادند و در مقابل اعضای حزب زحمتکشان، حزب ایران و پان‌ایرانیست‌ها نیز باز به تحریک عوامل شبکه پدآمن به مقابله برخاستند که منجر به زد و خورد و خونریزی در کشور شد. این اتفاق ترومن و دولت آمریکا را در انجام کودتا در ایران راسخ‌تر کرد. با روی کار آمدن آیزنهاور در آمریکا و قرار گرفتن برادران دالس در رأس وزارت خارجه آمریکا و سازمان سیا روند حوادث و جریانات داخلی و بین‌المللی بر علیه نهضت ملی شدن نفت تسریع شد. هماهنگی بین سر وینستون چرچیل که به منظور انجام کودتایی دیگر در ایران جانشین کلمنت اتلی نخست‌وزیر معتدل انگلستان شده بود با آیزنهاور همه چیز را بر علیه منافع ملی ایران رقم می‌زد. ناگفته نماند که چرچیل قبلاً در منصب وزارت جنگ با همکاری پدر شاپور ریپورتر، یعنی سر اردشیر ریپورتر کودتای سیاسی - نفتی - فرهنگی ۱۲۹۹ را در ایران با موفقیت به انجام رسانده بود و این بار با همکاری پسر اردشیرجی، یعنی شاپور ریپورتر درصدد انجام کودتایی دیگر در ایران بود. ایجاد آشوب و دامن زدن به اختلاف در بین رهبران نهضت و مردم به شکلی گسترده از سوی

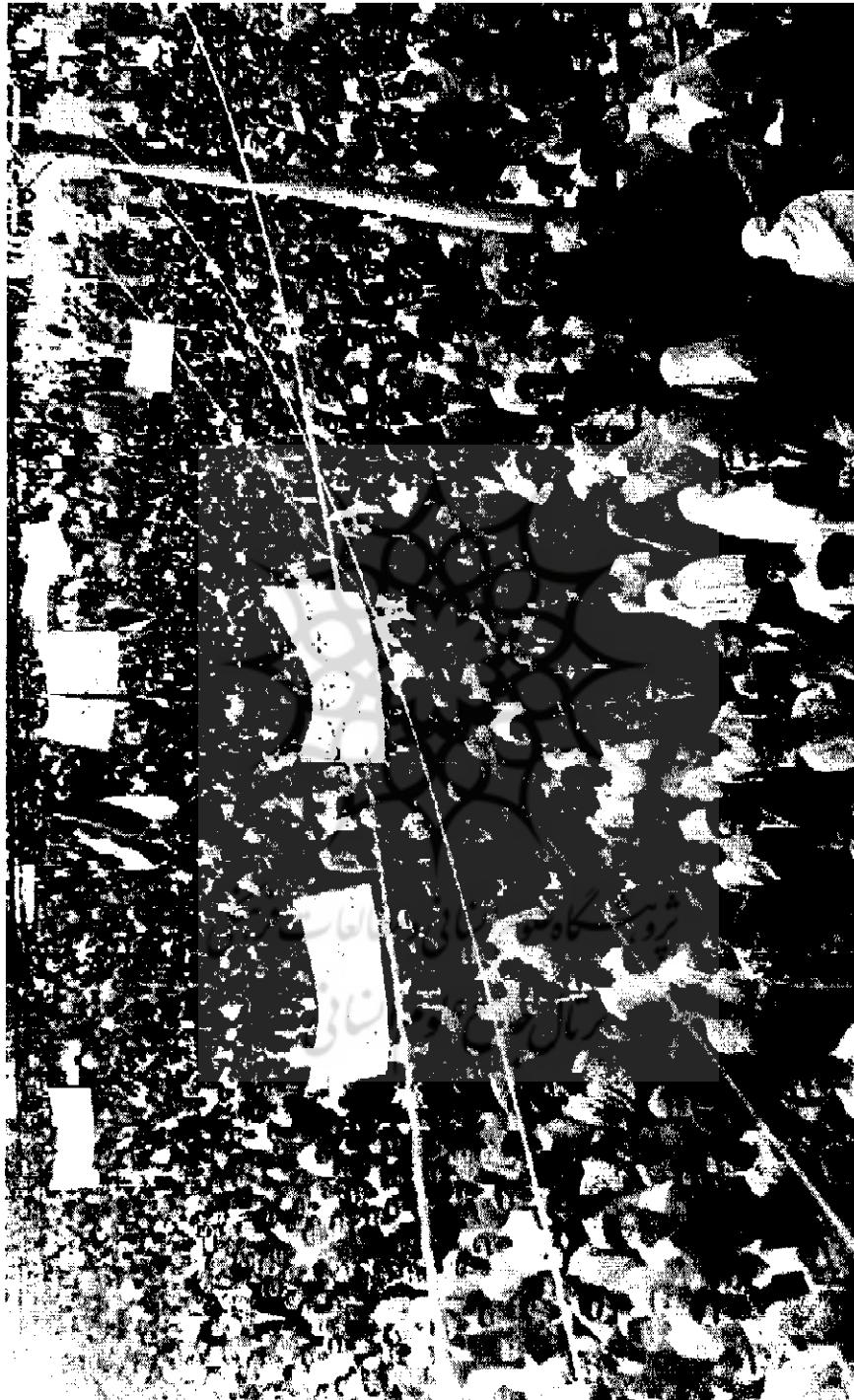
عوامل شبکه‌های علنی و غیرعلنی جاسوسی بیگانگان در احزاب، مطبوعات، مجلس، سازمان‌های دولتی، جریانات سیاسی دنبال می‌شد. قتل فجیع افشار طوس رئیس شهربانی دکتر مصدق، هتک حرمت آیت‌الله کاشانی از رهبران بسیار مؤثر نهضت مردمی، ملی شدن نفت و پرتاب نارنجک به منزل ایشان و دهها عملیات ایدئانی دیگر زمینه‌ساز اتفاقی بود که از سال ۱۳۳۱ تمامی آگاهان سیاسی منتظر وقوع آن بودند. این در حالی بود که حتی شبکه‌های علنی جاسوسی نظیر شبکه رشیدیان‌ها نیز بدون هیچ مانع جدی‌ای به فعالیت خود ادامه می‌دادند. دکتر غلامحسین صدیقی که در زمان وقوع کودتا وزیر کشور دولت دکتر مصدق بود و تا پایان به نخست‌وزیر وفادار ماند صراحتاً اظهار می‌دارد که از ۱۳۳۱ منتظر وقوع حادثه‌ای جدی بودیم. در ۹ مرداد ۱۳۳۲ ایشان به عنوان وزیر کشور طی سخنرانی‌ای در کرج نسبت به وقوع کودتا هشدار می‌دهد، در همین روزها برخی از روزنامه‌ها نیز خبر از فعل و انفعالاتی می‌دادند که منظور نهایی آنها کودتا و سرنگونی دولت بود، با این حال هیچ اقدام جدی‌ای برای مقابله با کودتا از سوی دولت صورت نمی‌گرفت.

در شب ۲۵ مرداد مرحله اول کودتا با صحنه‌گردانی نظامیان آغاز شد و سرهنگ نصیری فرمانده گارد سلطنتی با فرمان برکناری مصدق از نخست‌وزیری که به امضای شاه رسیده بود به نخست‌وزیری مراجعه ولی قبل از هر اقدامی دستگیر شد و توطئه کودتا خشی گردید. در عصر ۲۵ مرداد مردم که از فرار شاه به بغداد مطلع شده بودند به خیابان‌ها ریخته و به نفع دولت به تظاهرات پرداختند. سران جبهه ملی نظیر دکتر فاطمی نیز طی سخنرانی‌های آتشین مردم را تحریک کرده و دکتر فاطمی خواهان برچیدن بساط سلطنت شد. این اقدام در مجموع به ضرر طرفداران نهضت ملی شدن نفت تمام شد، چرا که از یکسو برچیدن بساط سلطنت مطرح شد و از سوی دیگر تظاهرات سامان‌یافته و گسترده طرفداران حزب توده آغاز گردید و خوف سقوط کشور به دامن کمونیسم افزایش یافت. و رهبران جبهه ملی بنا بر اظهارات دکتر صدیقی مردم و شهر را با نیروهای توده‌ای واگذاشتند و هیچ اقدامی برای آماده نگه‌داشتن مردم برای مقابله با اقدامات بعدی کودتاچیان و یا تصفیه ارتش و شهربانی انجام ندادند. این در حالی بود که شبکه‌های جاسوسی و عوامل اجرایی آنها مشغول تدارک مرحله بعدی کودتا بودند. در ۲۷ مرداد ۱۳۳۲ آیت‌الله کاشانی طی نامه مهمی ضمن مطلع ساختن دکتر مصدق از امکان وقوع کودتا توسط آمریکایی‌ها از وی تقاضا می‌کند به همراه او به مقابله با این توطئه برخیزند. پاسخ سرد و منفی دکتر مصدق به نامه آیت‌الله کاشانی آخرین شانس

مقاومت را نیز از بین برد.

نورالدین کیانوری از رهبران حزب توده نیز مدعی بود که وقوع کودتا در ۲۸ مرداد را به اطلاع دکتر مصدق رسانده و اعلام نموده بود که حاضر است با استفاده از نیروهای حزب توده دولت را برای شکست کودتا یاری نماید. البته در خصوص این ادعا و لطماتی که حزب توده بر نهضت ملی شدن نفت وارد نمود گفت وگوها و بحث‌های فراوانی صورت گرفته. مطالعه اظهارات دکتر صدیقی در خصوص وقایع روز ۲۸ مرداد نشان می‌دهد که دولت هیچ آمادگی‌ای برای مقابله با کودتا نداشت. تعویض سه فرمانده شهربانی در صبح ۲۸ مرداد خود حاکی از سردرگمی، انفعال و بی‌برنامگی دولت در مقابل کودتاگران بود و این علی‌رغم اطلاع قبلی دولتمردان از وقوع کودتا بسیار قابل تأمل است. همکاری نظامیان با اراذل و اوباش و فواحش در عصر ۲۸ مرداد به کار دولت دکتر مصدق خاتمه داد و از عصر همان روز نخست‌وزیر با اصرار خواهان تسلیم خود به فرمانداری نظامی شد و در عصر روز ۲۹ مرداد وی و تعدادی از وزرای کابینه، خود را تسلیم فرمانداری نظامی کردند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نظارات اهالی تجریش در حمایت از نهضت ملی شدن صنعت نفت | ۱۳۴۲-۱۳۵۴ ط

نظارات در حمایت از تصویب لایحه اختیارات نیش ماهه دکتر محمد مصدق | ۳۷۵۶-۴

تظاهرات گروهها و احزاب سیاسی به طرقداری از نهضت ملی شدن صنعت نفت : ۸۹-۱۲۲ط]

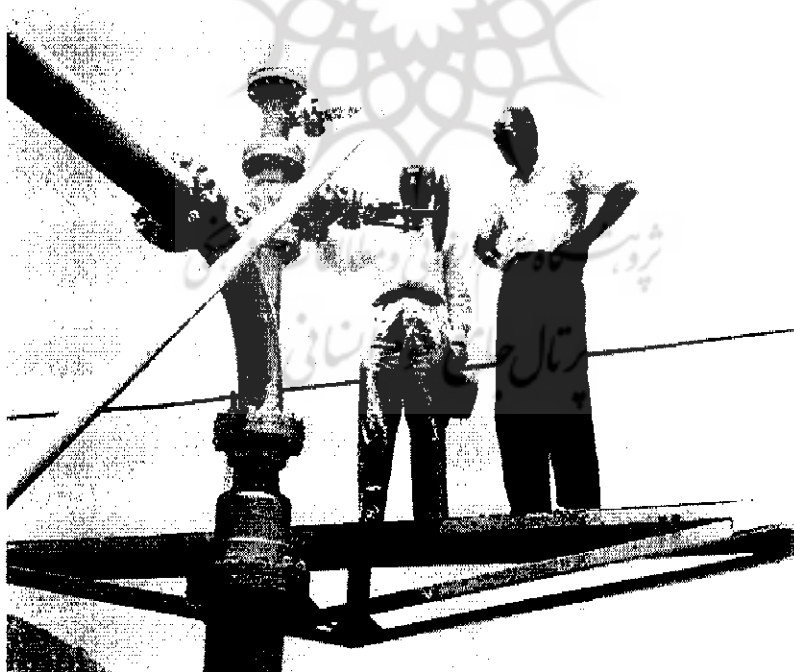
خروج کارکنان انگلیسی شرکت نفت از ایران پس از خلع بد | ۱۴-۳۷۴۵

تظاهرات خیابانی طرفداران حزب ایران به حمایت از ملی شدن صنعت نفت | ۱۳۴۱-۱۳۴۲ط

حسین مکی و مهدی بازرگان دو تن از اعضای هیئت خلع ید در پالایشگاه نفت آبادان | ۱۳۰۱-۱۳۰۵ط

آیت الله ابوالقاسم کاشانی | ۴-۷۷۵

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

دکتر محمد مصدق هنگام سخنرانی در دادگاه بین‌المللی لاهه در خصوص ملی شدن نفت | ۱۶۵-۸

مظفر بقایی کرمانی در یکی از جلسات حزب زحمتکشان | ۴-۴۶۴۲

دکتر محمد مصدق به هنگام ملاقات با چند تن از وزرای خود؛
از راست شمس‌الدین امیرعلایی، محمد مصدق، باقر کاظمی، یوسف مشار، احمد وثوق | ۴-۱۴۳۴

آیت‌الله کاشانی در منزل دکتر مصدق | ۸-۹۵۹

دکتر محمد مصدق به هنگام دست دادن با لوئیس هندرسن سفیر کبیر آمریکا در ایران | ۲-۱۳۳۳

دکتر محمد مصدق به هنگام گفت‌وگو با ریچارد استوکس نماینده دولت انگلستان | ۱۴۴۷-۱۴

گوشه‌ای از اجتماع رأی‌دهندگان موافق با انحلال مجلس هفدهم در میدان توپخانه | ۳۷۶۱-۴

سرلشگر فضل الله زاهدی به هنگام خانمه تحصن مجلس در سال ۱۳۳۲ | ۲-۳۷۶۴

ریچارد استوکس مهرداد سلطنتی انگلستان به اتفاق اورل هرین
نرساده مخصوص رئیس جمهور آمریکا و چند تن از همراهان | ۲-۲۵۰۹

حسین مکی از اعضای خلع بد نفت در میان جمعی از کارکنان شرکت نفت آبادان | ۱۴-۵۰۰۳

دکتر محمد مصدق، نصرالله انتظام، کاملیا ساعد مراغه‌ای، حسین، سعید فاطمی
هنگام سفر به هلند | ۱۷۴-۶۴۵۲ الف

تشیع جنازه چند تن از شهدای واقعه ۳۰ تیر ۱۳۳۱ توسط مردم | ۳۸۲۲-۴

نظارات در حمایت از تصویب لایحه اختیارات شش ماهه دکتر مصدق | ۴-۳۷۵۷

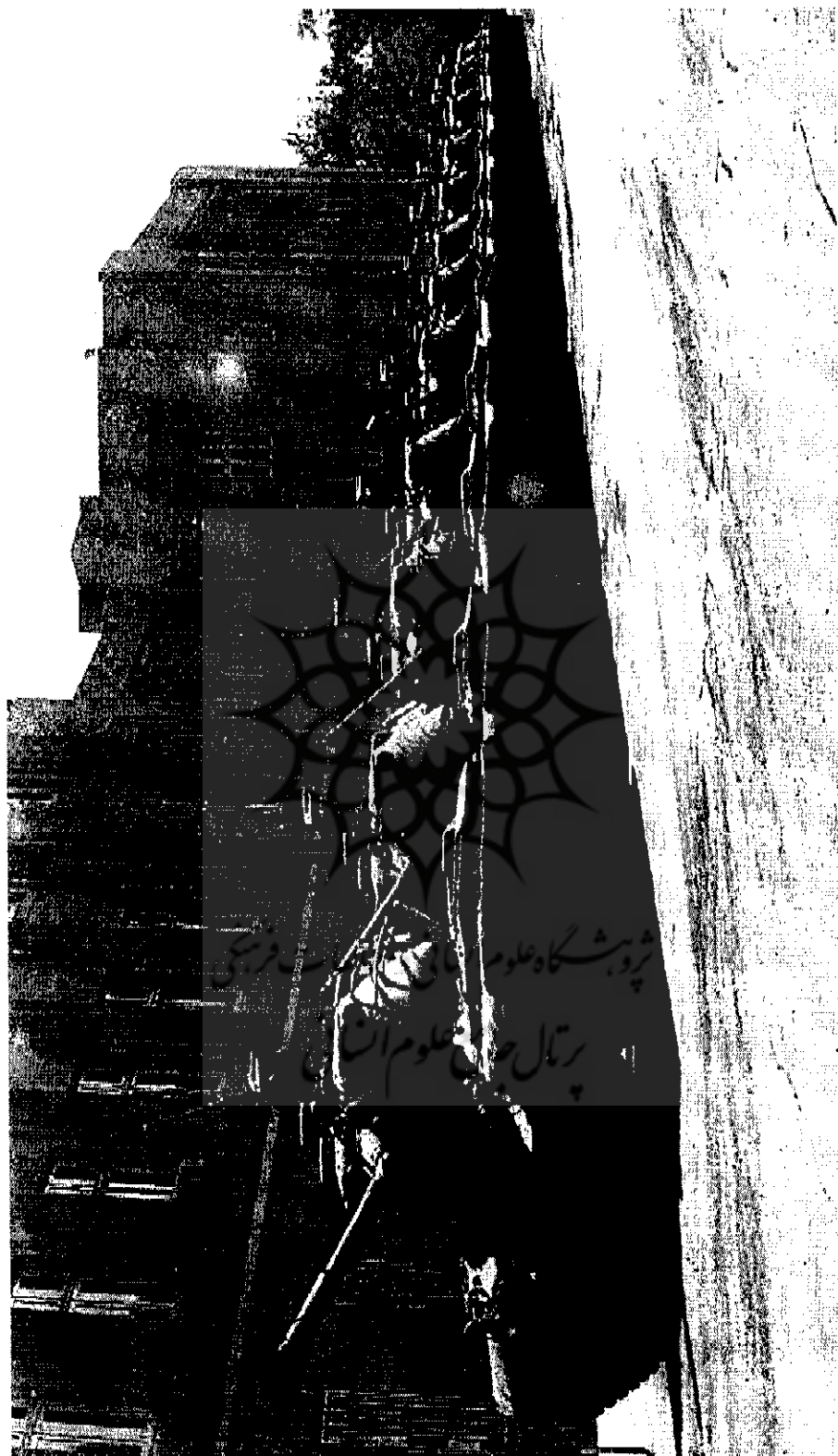
حسین فاطمی پس از دستگیری در کنار سرتیپ تیمور پختیار | ۱۳۷۰-۴

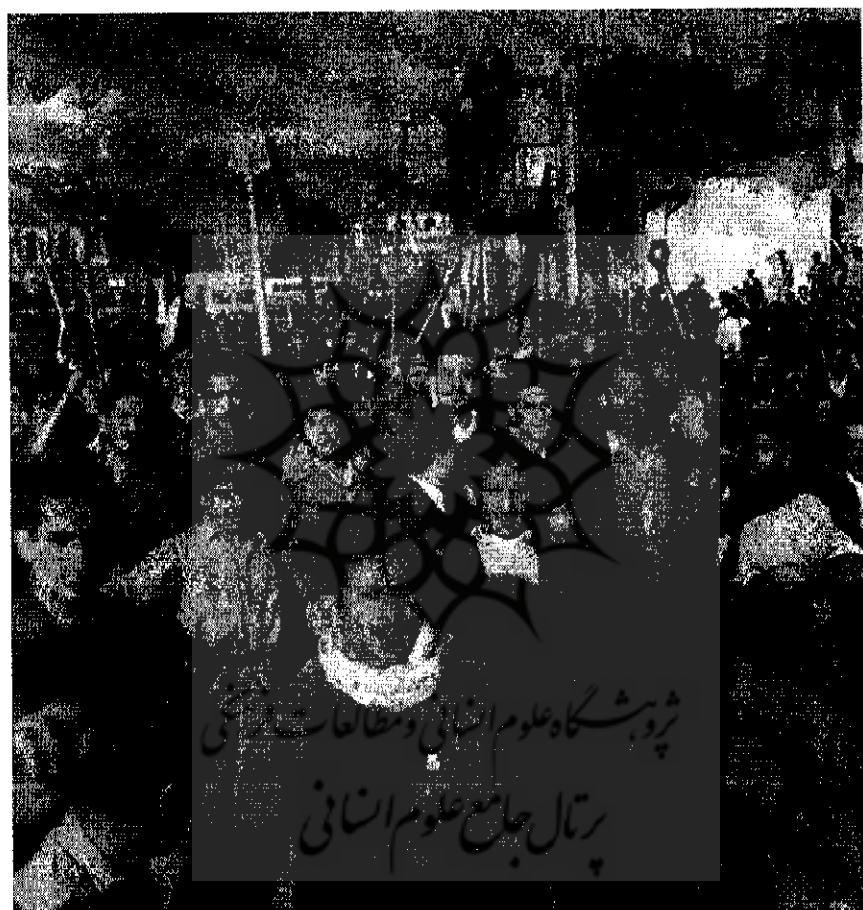
استقرار نیروهای ارتشی در خیابان فردوسی (چهارراه استانبول) در ایام کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۱۲ : ۷۴۱-۱۴

استقرار چند فروند تانک در یکی از خیابانهای تهران در ایام کودتای ۲۸ مرداد | ۳۷۷۲-۴

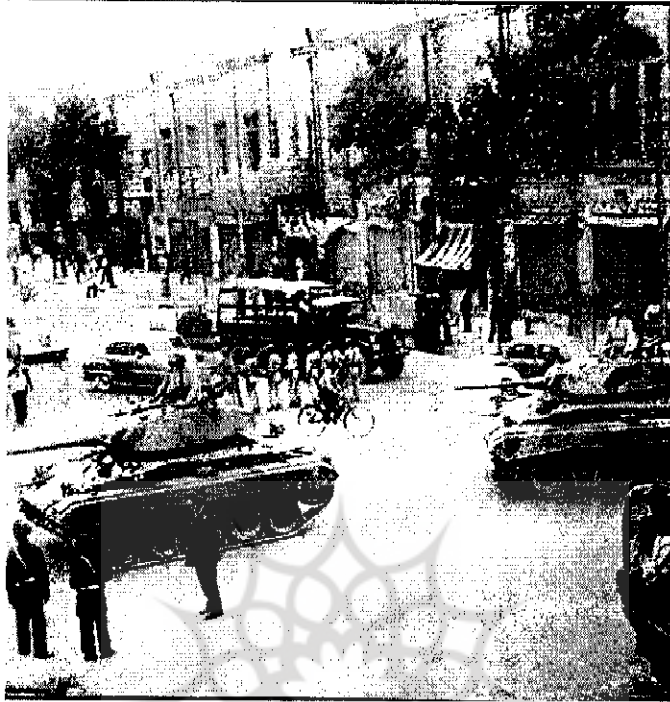

شعبان جعفری در ایام کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۸۳-۱۷۱

میدان حسن آباد در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۵۳۴-۱۸

استقرار نانکها و نیروهای نظامی در ایام کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ در یکی از خیابانهای تهران | ۴-۷۳۴

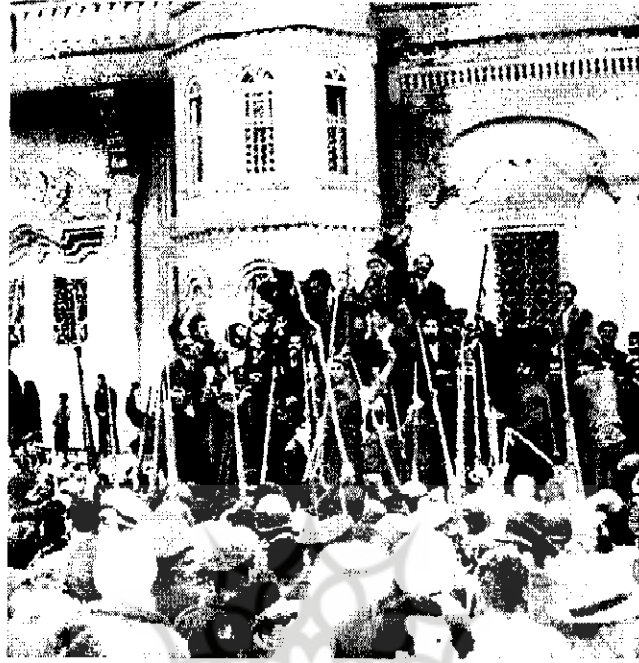
تهران در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۴-۲۸۲۲

نظاہرات و درگیری خنیاپانی مردم تهران در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۴-۲۸۴۰

تهران در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۴ ۲۸۴۱

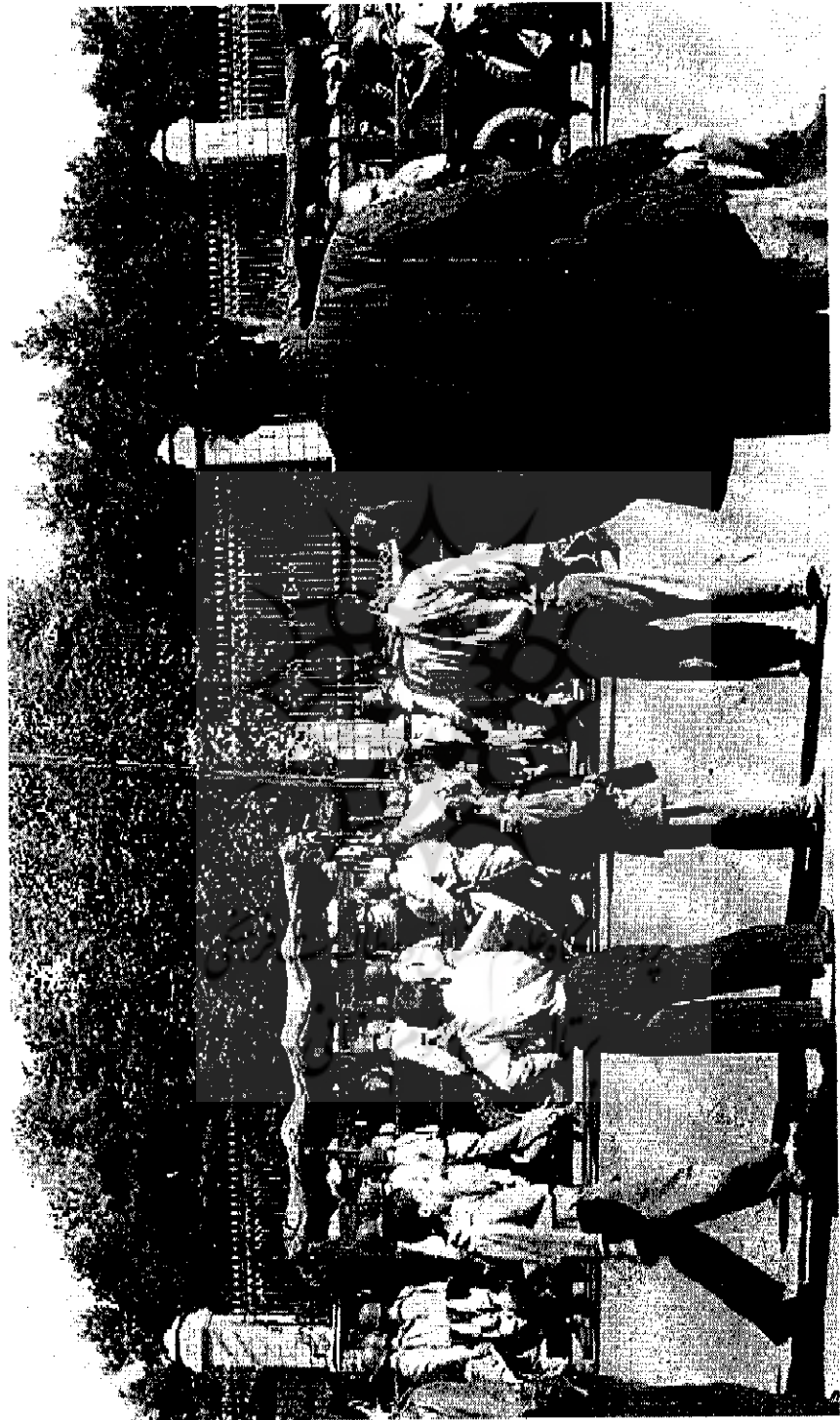

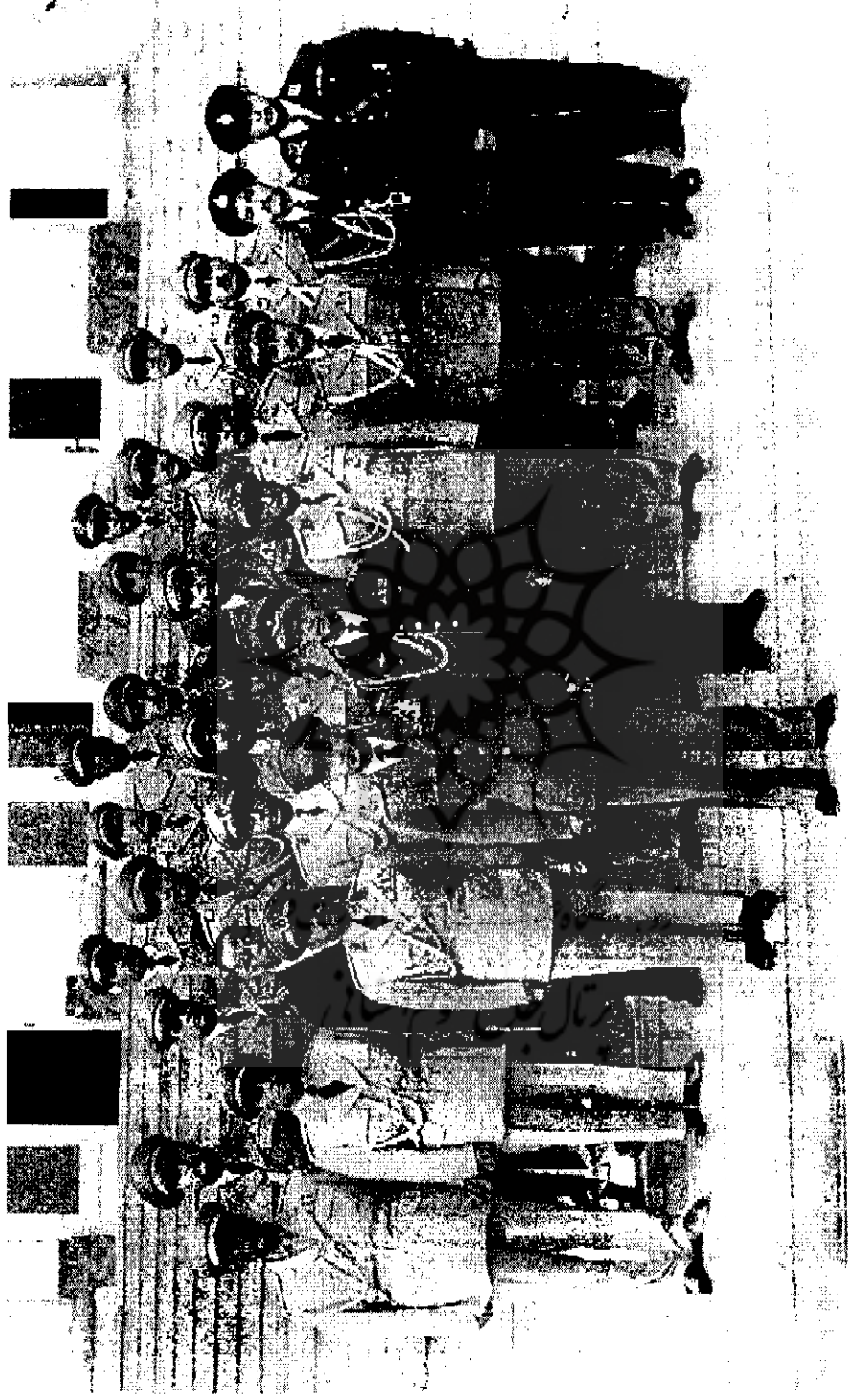
تهران در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۴-۳۸۲۶

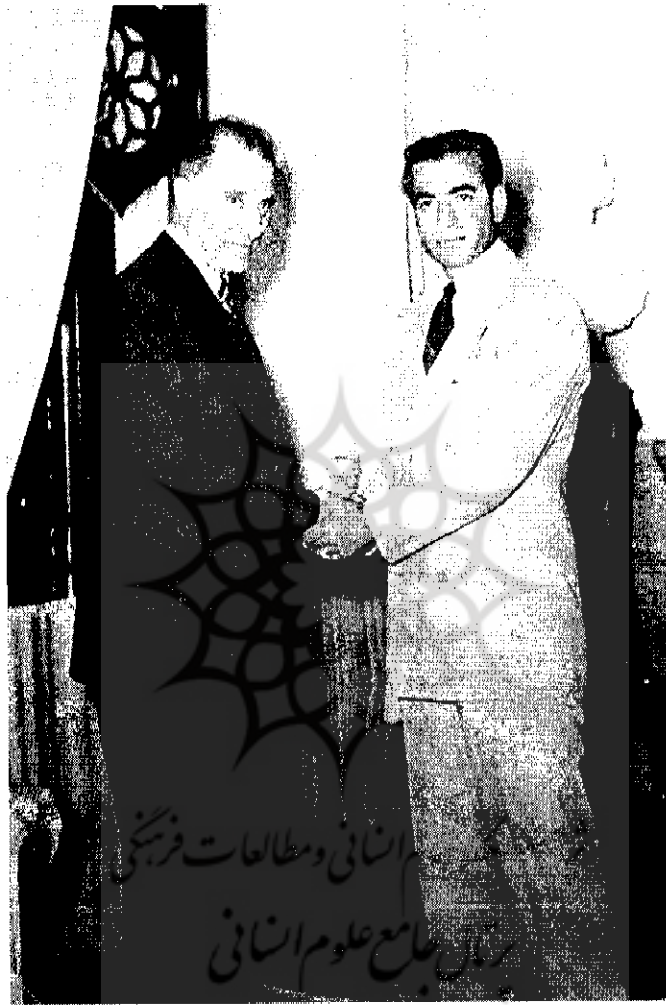
تظاهرات و درگیری خیابانی مردم در جلوی عمارت مجلس در ایام کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ | ۴ ۴۱۵۹

جمعی از سربازان ارتش در مقابل دانشگاه تهران در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۷۵ | ۳۲-۳۷۵۵

محمدرضا پهلوی در جمع عده‌ای از امرا و افسران ارشد شرکت‌کننده در کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ در مقابل عمارت کاخ سعدآباد | ۶۳۵-۱پ |

محمدرضا بهلوی و فضل‌الله زاهدی | ۱۳۰۳-۱۱۵ز

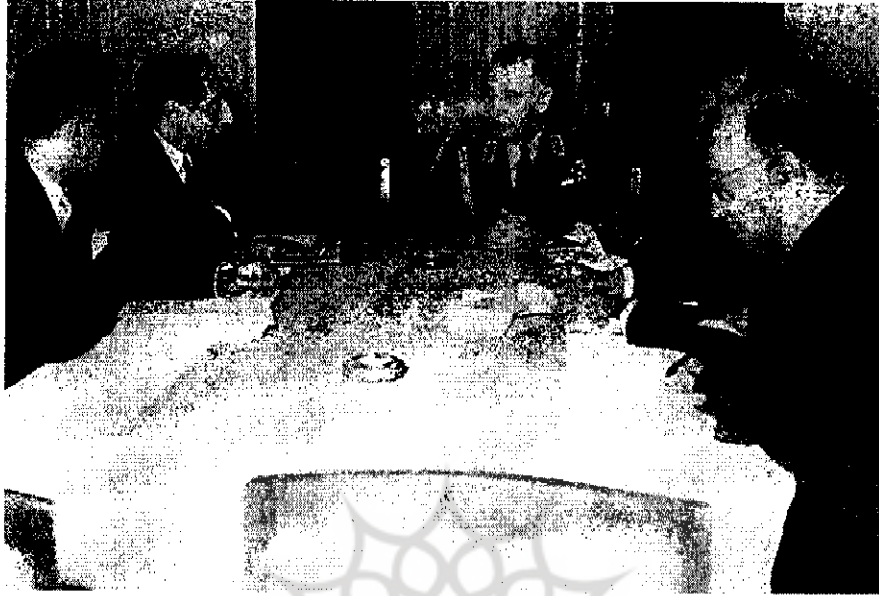

عوامل کودتا از چپ: نادر باتمانقلیچ، اردشیر زاهدی، عباس فرزادگان، فضل الله زاهدی، عبدالله هدایت، هدایت الله کیلاشاه، رضا زاهدی، عباس شاهنده، عباس گرزون | ۸۸۱-۱۱۵ از:

سورچرانی غیرنظامیان و معدودی از نظامیان که به حق در خیانت، بار سرلشکر زاهدی و پسرش اردشیر بودند
از راست به چپ: اسفندیار بزرگمهر، سرهنگ محمد خواجه‌نوری، سرهنگ مهندس تقی‌زاده بهبودی، هیراد، مقدم، فرزندگان،
زاهدی، سرلشکر باتمانقلیچ، گیلان‌شاه، آتابای، نصیری، شعری، خاتم، اردشیر زاهدی

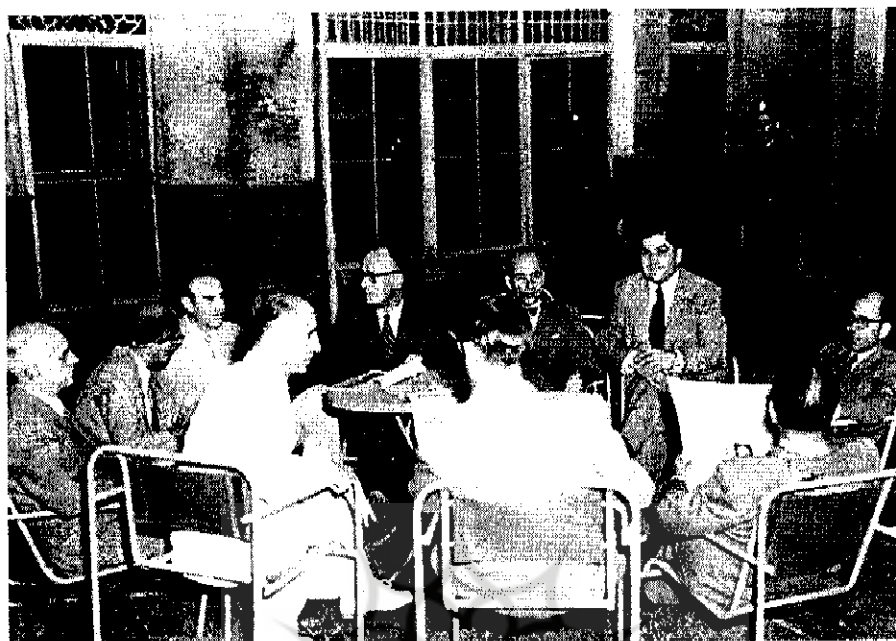

جلسه مشاوره فضل‌الله زاهدی با جمعی از رجال سیاسی در خصوص نفت | ۱۰۰-۸۴۴۵-الف |

افسران اعزامی ارتش ایران به لندن برای خرید اسلحه به اتفاق شاهپورچی | ۳۱-۱۱۲۹-الف |

اورل هرین فرستاده مخصوص رئیس جمهور آمریکا به هنگام شرکت در یکی از کمیته‌های نفت؛ از راست: علی پاشا صالح، صادق رضازاده شفق، احمد مبین دفتری، اورل هرین، محمدعلی وارسته، اللهیار صالح | ۴-۴۵۰۳

دکتر علی امینی وزیر دارایی در جریان تقدیم قرارداد نفت با کنسرسیوم به مجلس؛ علی امینی، عبدالله هدایت، نورالدین نوری نورایی | ۲۰-۱۳۹۹

دکتر محمد مصدق به هنگام محاکمه در دادگاه نظامی در سلطنت آباد تهران | ۱۳۴۵-۴۰

هیئت نمایندگی ایران و کنسرسیوم نفت در یک جلسه رسمی: علی امینی، فتح‌الله نوری اسفندیاری،
فؤاد روحانی، هوارد بیچ | ۸۵-۸۲۴۵الف

منوچهر اقبال، یاقر مستوفی در مهمانی مذاکرات کنسرسیوم نفت : ۱۳۵۸-۱۳۷۸م]

